

Bartomeu J. Barceló Ginard
 Facultat d'Educació. Universitat de les Illes Balears
 SPAC. Consell de Mallorca

Recordant l'oblit*

Qui perd els orígens perd la identitat, canta en Raimon. El poeta i músic valencià, mestre a l'hora de descriure directament l'essència de les coses, els patiments col·lectius i les lluites comunitàries, parla, a qui el vol escoltar, que oblidar i recordar és d'humans. Necessitam les dues coses per viure. Per això ens arriba tan endins veure com les persones que tenim a prop perden la memòria. Avui amb vosaltres voldria recordar l'oblit i per fer-ho no em queda més remei que parlar precisament de la memòria i de la seva aparició dins el nostre cap.

Durant milions d'anys l'espècie humana, com la resta d'éssers vius, ha anat evolucionant. Primer baixàrem dels arbres i oblidàrem la vida penjats a les branques; després alliberàrem les mans del terra i oblidàrem caminar a quatre potes i, finalment, caminant damunt dues cames, aconseguírem poder mirar-nos les mans. I amb les mans vàrem començar a fer

coses: eines de pedra, d'os, de fusta, de metalls i també eines atòmiques.

I a mesura que les feines manuals augmentaven, creixia també el cervell. Però no només creixia, també s'endinsava, i s'endinsava físicament i psicològicament. La superfície del cervell creixia plena de solcs, de circumvolucions, com si de sobte el protohumà entengués que doblegant-la aconseguiria més superfície ocupant manco lloc: una coordinació mental brillant, que donà lloc a una estructura essencial del cervell humà, el còrtex cerebral, una escorça que envolta l'encèfal i que ocupa una closca, però si l'estenguéssim, necessitaria més d'un cap.

I com s'endinsava psicològicament? Gràcies al fet que aquell òrgan progressivament disposava d'un pensament cada vegada més profund. I què volia dir més profund? Volia dir que començava a entendre que una cosa era ell, com a ésser viu, i una altra el món que l'envoltava.

Aquí, en aquest moment vital per a la nostra espècie, vàrem començar a tenir l'albada de la nostra subjectivitat perquè l'Evo-

lució, deessa de tots els canvis, ens oferí tres consciències: l'opinió, el plaer i el sofriment, totes embolicades de manera seductora amb dues capacitats: la memòria i la intel·ligència.

I és que abans d'aquest fet extraordinari no teníem opinió, només teníem acció. No pensàvem les coses, sols les fèiem. Les mares no eren talment mares, només hi havia criatures que habitaven les mateixes coves dels éssers que havien parit.

I és que abans d'aquest fet extraordinari no sentíem plaer, perquè aquest només existia com el llamp, instantani, quan es copulava i quan es podia associar la fam; i això no passava sempre o, sobretot, no passava quan volíem.

I, finalment, abans d'aquest fet extraordinari, tampoc no teníem sofriment, perquè patir formava part de l'alènar de cada dia i no es podia separar de caçar, de parir, de morir o de lluitar.

El desenvolupament del nostre cervell ens va obrir la porta a la subjectivitat i a la personalitat pròpia: a partir de llavors hem sabut qui som nosaltres i qui són els altres, hem sabut com cercar les pròpies fonts de plaer i hem

(*) Primera part de la conferència pronunciada a la ciutat d'Eivissa amb motiu del Dia Internacional de l'Alzheimer 2001, dintre dels actes organitzats per l'Associació de Familiars d'Alzheimer d'Eivissa i Formentera.

sabut com produir sofriment a nosaltres mateixos i als altres membres de la tribu. Tot gràcies al poder de mirar el món amb els ulls de la ment i a la capacitat de guardar les coses a dins la memòria: els nostres avantpassats descobriren el rebost del pensament.

D'aleshores ençà han passat milers i milers d'estacions i èpoques, i el pas del temps sembla que ens fa dubtar del sentit positiu de la nostra pròpia evolució: costa saber-nos humans; sovint ens interessen poc els patiments de la resta de mortals; hi ha membres de la tribu humana que troben plaer en el sofriment dels seus parents i, fins i tot, són capaços de planificar fins al darrer detall el sofriment de qui sigui, quan sigui i com sigui. Ens ha traït el cervell? Se'ns ha desprogramat la xarxa neuronal?

Na Catalina té 74 anys. És una d'aquelles dones que conserven una bellesa gairebé juvenívola. Té els ulls negres, els cabells grisos i manté unes proporcions corporals elegants. Fa quatre anys que ens coneixem. O tal vegada hauria de dir que fa quatre anys que la conec, perquè com més va, manco es recorda de mi. M'estima. I jo també l'estimo a ella. Darrerament sempre em conta el mateix: que vivia a Palma, amb el seu marit, i que hi tornarà prest. Na Margalida ja no viu a Palma, sinó en un poble; ja no té el seu marit, que morí, i no anirà mai al pis, perquè no el sabria trobar.

Com veieu, na Margalida no pot estar tota sola. Però té sort: li queden dues germanes. Viu amb elles al poble. Una setmana per hom. Estan casades, per la qual cosa hi ha cunyats pel mig, ja sabeu què vull dir. Una de les germanes té una malaltia greu. Amb na Margalida no pot descansar. A vegades les cuidadores no entenen per què estan tan cansades, o per què s'enfaden

tant amb ella, o per què a estes voldrien no tenir-la a casa, o per què es barallen amb els seus homes... Mentrestant, na Margalida no recorda i fa randa asseguda a la seva butaca. I així passen les hores, els dies i, amb tot plegat, passen els anys i passa la vida, encadenats tots al cervell de na Margalida, que s'ha desprogramat i s'ha oblidat d'ella.

Com veieu, en Raimon encerta a sintetitzar el sentit de la memòria: qui oblidava els orígens perd la identitat, sigui un poble, una civilització, l'espècie humana o cadascú de nosaltres.

Però, no ens posem massa transcendents. Canviem el pas.

La nostra cultura adora la memòria. Sobretot la dels ordinadors. Vivim un temps en què la gent s'estima més comprar molta memòria màquina que tenir temps per escoltar la memòria històrica o personal dels majors.

El culte a la memòria, però, no és certament un producte de la nostra època. Actualment, com que se sobredimensiona tot allò que ens fa incomplets (perquè així ho hàgim de comprar), potser té més impacte, però de sempre les persones amb una gran capacitat de memòria han estat especialment considerades.

Per exemple, Euler, el matemàtic, posseïa una de les memòries més prodigioses del segle XVIII. Era un superdotat per al càlcul. Es contava que durant una nit, si no podia dormir, calculava les sis primeres potències dels cent primers nombres i memoritzava els sis-cents resultats en una taula mental que podia reproduir un parell de dies més tard. Tenia, doncs, un potentíssim full de càlcul al cervell!

Però no només era expert en Excel, sinó també en programes de text. Així, se sabia de memòria la *Ilíada*. Fins al dia que morí,

va ser capaç de recitar tot aquest extensíssim text amb la mateixa facilitat de qui llegeix.

Molt més conegut que Euler és Mozart, que disposava d'una memòria musical prodigiosa. Era capaç de reproduir de memòria els compassos de qualsevol partitura que sentís i les seves obres gairebé no tenen ratxades: pràcticament no havia de corregir cap pàgina perquè tenia al cap tota la música que escrivia.

I nosaltres, pobres mortals, que no podem augmentar-nos a voluntat la nostra memòria, què ens queda? Només tenim una solució, tan antiga com els primers pobladors de la terra: cercar-nos la vida! Amb intel·ligència hem aconseguit (pre)servar la memòria que tenim mitjançant enginyosos mecanismes que comentaré més endavant. Deixau-me ara explicar-vos dues breus històries d'enginyers d'un temps passat que serviren per saber millor com podia funcionar la memòria, i veureu com és de cert que no hi ha res de nou sota el sol.

Era a principis del segle passat, els anys 1900. En aquest temps Freud estava interessat a explicar com es produïa el funcionament del nostre aparell psíquic. Ell va distingir dos sistemes: el de la percepció i el de la memòria. El primer tenia l'avantatge d'actuar com una pissarra: podies escriure-hi tantes coses com volguessis, però no hi quedaven gaire temps, ja que has d'esborrar la pissarra per tornar-hi a escriure més i més. El segon sistema, el sistema memorístic, actuava de manera inversa: guardava durant molt més temps allò que hi entrava, però era limitat. En aquest cas no funcionava com una pissarra, sinó com un full de paper: el que hi escrivim es manté durant molt de temps, però el full és limitat i acaba per no admetre més informació.



Mentre Freud estava amb totes aquestes cabòries, sortí al mercat un petit enginy anomenat *Wunderblock* o pissarra meravellosa. Estava format per una capa de cera, recoberta per una d'encerat i una làmina transparent de cel·luloide. Quan s'escribia damunt el cel·luloide es veia aparèixer el text damunt l'encerat. Per esborrar el text, era suficient separar el paper de la capa de cera i la pissarra tornava a estar en blanc. Però quan miraven davall l'encerat, es podia apreciar que a la capa profunda de la maquineta s'havia conservat una petjada: la cera tenia gravat allò que abans era al paper.

Freud considerà que aquella pissarreta era magnífica perquè era una bona analogia del seu sistema. De fet, també ens serveix per explicar el que ara denominam memòria immediata i memòria remota.

La segona història va passar encara fa més temps.

Dia 15 de setembre de 1677, Robert Boyle, el famós químic, les lleis del qual estudiàvem quan no ens quedava més remei que anar a escola, escrivia una carta a la Royal Society de la Gran Bretanya en què explicava que un altre químic cèlebre, Kraft, li havia mostrat una estranya substància. Diu Boyle:

Kraft ens va mostrar una gran caixa d'on tragué tot tipus de potets amb pólvores i líquids, i els va col·locar damunt la taula. Ens va demanar que tanquéssim tots els portellons i apaguéssim les espelmes. A les fosques vàrem veure un recipient que estava totalment il·luminat per unes dues cullerades d'un líquid, com si a dins hi hagués una bolla incandescent acabada de sortir del foc. Molt a poc a poc vaig col·locar la meua mà damunt el vidre. El líquid no estava calent, ni tampoc en sortia fum. Vaig remenar el lí-

quid i de cop vaig veure una brillantor més gran. Poc després, Kraft va polvoritzar-ne un poquet damunt la catifa turca i aparegueren a sobre puntets que brillaven dins l'obscuritat com estrelles pipellejants. A continuació, Kraft em demanà que li donés la mà i m'hi untà un poc de la substància lluminosa: la llum il·luminava la mà de manera suau i inofensiva sense que sentís cap calor. El moment més intens de la demostració va ser quan Kraft ens va demanar un full de paper. Va banyar la punta del dit amb un dels líquids i començà a escriure en el paper amb grans lletres: va aparèixer la paraula DOMINI, amb una llum tan clara que es veien els dits de qui aguantés el paper. Va ser un espectacle magnífic, bell i aterrador.

Quina era aquella substància màgica, fosforescent, amb llum pròpia, que combinava la propietat de ser invisible a la claror i visible a les fosques? Podríem dir que era com la memòria: invisible, per la rapidesa dels esdeveniments que vivim, però visible, per perenne quan recordam fets passats. Però és clar, no era la memòria, sinó una substància que s'hi vincula molt, sobretot en època d'exàmens: el fòsfor!

De fet, a finals del segle XVII alguns científics com Hooke, ajudant de Boyle, varen començar a especular sobre la possibilitat que el cervell disposàs de substàncies que tinguessin la capacitat de retenir els estímuls sensorials i, com el fòsfor, els poguessin reproduir una vegada que es fa la foscor, és a dir, quan ja no hi són presents.

Tot i que la neurologia i la bioquímica han avançat moltíssim de llavors ençà, encara no coneixem el mecanisme mitjançant el qual podem recordar. Tenim models explicatius, és clar que sí, però no sabem com es produeix,

perquè si ho sabéssim seriem capaços de construir sistemes amb memòria autònoma, no com els ordinadors que tenen una memòria subordinada, que depèn de l'electricitat i d'un usuari que hi introdueix dades.

Però si no sabem com podem tenir records, tampoc no sabem fer una cosa tan important i necessària com recordar: no sabem com oblidam. Si ho coneguéssim, ajudariem molt els malalts de l'oblit, i també a totes les persones que no poden oblidar allò que no volen recordar.

El que sí sabem, com deia abans, és enginyar-nos per cercar les mil maneres perquè l'oblit arribi més a poc a poc. Per exemple, usant l'escriptura, el dibuix, l'ordre constant en la col·locació de les coses, l'alimentació equilibrada, procurant-nos els oligoelements necessaris per al funcionament químic de la memòria i, sobretot, procurant no estar sols: si estam en companyia podem contar les coses perquè els altres les sàpiguen. Així, si nosaltres no hi som, les recordaran per nosaltres. Tot mentre esperam descobrir el camí que ens permeti aturar la degeneració de les neurones i oblidar el llinatge d'un metge alemany de nom Alois.

Abans he parlat de personatges històrics amb una memòria perfecta. Però existeix realment la memòria perfecta? Què és o què seria la memòria perfecta? Recordar moltes coses? Recordar-ne manco, però molt bé? Seria més quantitat o més qualitat? Podem parlar de memòria sense parlar de la intel·ligència? Funcionen realment de manera separada? No, no hi ha una memòria perfecta. En psicologia parlo d'una memòria adaptada, és a dir, de la capacitat de tota persona d'usar el record de manera equilibrada per establir unes pautes de conducta adaptades al



seu medi i a la satisfacció de les seves necessitats.

Si no existeix la memòria perfecta, aleshores existeix esperança per als malalts d'Alzheimer, i per als seus familiars! Abans d'acabar vull tractar aquest punt i vull fer-ho amb la màxima delicadesa i respecte possible.

L'argumentació, que si més no ofereix un poc de bàlsam de confort i esperança als qui estam amb ells, és com segueix. Si no hi ha una memòria perfecta, aleshores els malalts d'Alzheimer no poden tenir una memòria perfecta. I que no tinguin una memòria perfecta vol dir que no són distints de nosaltres. I si els malalts d'Alzheimer no són distints de nosaltres, que tampoc no tenim una memòria perfecta, aleshores no són malalts. I si, per un moment, consideram que els malalts d'Alzheimer no són malalts, hi ha dues coses per dir: que cal fer feina com si el que encara eis resta fos el màxim, i que han de ser tinguts en compte amb el mateix respecte, consideració i protecció que qualsevol altre col·lectiu, siguin dones, infants, majors, immigrants o futbolistes.

I a tots aquests grups, què eis passa? Necessiten escoles, hospitals, centres de dia, programes comunitaris d'estimulació, ajuda

als familiars que els cuiden, promoció social, ressò als mitjans de comunicació, professionals dedicats en cos i ànima a ajudar a resoldre les seves necessitats, finançament, inversió, recursos de tot tipus... Si això es cobreix amb aquestes persones que, com hem vist abans, mereixien el mateix respecte, consideració i protecció que els malalts d'Alzheimer, vol dir que aquests i els seus familiars tenen resoltes les necessitats com l'altra gent?

La resposta té un nom a Eivissa i Formentera: Associació de Familiars de Malalts d'Alzheimer. La resposta té un nom a cada illa, i a Catalunya, a España i a New York. I mentre la resposta sigui aquesta, voldrà dir que la societat, la nostra comunitat, no considera els malalts d'Alzheimer amb els mateixos drets que la resta d'humans, i que considera els seus familiars com a ciutadans de segona. I això no pot ser. Mentre facin falta aquestes associacions, voldrà dir que encara queda camí per fer. Tant de bo no calguessin les associacions sobre l'Alzheimer, que les actuals només fossin ja un record de temps passats, de dificultats finalment vençudes.

Tornem als inicis. Deia Raimon que qui perd els orígens perd la

identitat, i modestament voldria afegir que qui perd la identitat perd el sentit de viure i mor. Na Margalida, i com ella tanta gent, moren a poc a poc, i s'adonen que el seu sentit vital torna fum, i fuig entre els dits del temps mentre es converteix en oblit.

I quan en alguns moments els rajos de la lucidesa encenen els seus cervells, els fills i les filles d'Alzheimer s'observen. Aleshores pateixen un dolor atàvic en un segon: el dolor de saber que perden una capacitat tan antiga com la nostra espècie. Per això tenen por de tornar-se manco humans. Però, benvolguts familiars de malalts d'Alzheimer d'Eivissa i Formentera, l'associació més activa de les Illes Balears: no heu de patir per ells. Els vostres malalts perden la memòria, però no perden la bondat. Avui a tot el món, enfora i a prop d'aquí, hi ha humans que sense perdre la memòria, destrossen la bondat. Aquestes bèsties, tant siguin gegants que menyspreen el pobre o el petit, o siguin ressentits que ho fanatitzen tot per no créixer, destrossen la humanitat. Contràriament, els malalts d'Alzheimer, amb el seu oblit i amb el vostre record, ens fan ser més humans. Enhorabona i moltes gràcies pel vostre exemple. ♦

